

Бојан Јовић

Институт за књижевност и уметност, Београд

userx64@live.com

ВОЈИСЛАВ ИЛИЋ (О) ПЕСНИЦИМА, ПЕСМИ И КЊИЖЕВНОСТИ

Сажетак: У раду се разматрају песничка остварења Војислава Илића која насловом или темом упућују на песника и песништво („Новост о полуделом песнику“, „Два песника“, „Стара песма“ „Песник“, итд.), као и његови прозни радови посвећени проблематици књижевности, са циљем да се опишу опште особине, поступци и ставови тематског и формалног Илићевог односа према (експлицитно)поетичким питањима.

Кључне речи: (ауто)поетика, поезија, Војислав Илић.

Уколико се у освртима на стваралаштво Војислава Илића по правилу истиче „уметничка свест, свест савесна уметника“ (Петровић 1958: 288), односно изразита и богата (ауто)поетичка црта, која „намирује мањак аутопоетичких идеја других песника свога доба“ (Иванић 2018: 40), јавља се питање оцртавања обрису једне одговарајуће (ауто)поетике, тим више што је систематски напор такве врсте до сада у нашој историји књижевности у великој мери изостао. Прилог који следи покушаће да, на позадини Илићевог ширег схватања књижевности и уметности, укаже на један посебан вид једне претпостављене (ауто)поетике, садржан у тематизовању природе песничког стварања, песме и песника. Поред стихова посвећених наведеној проблематици, опис датог (ауто)поетичког аспекта обухватиће

и Илићеве саставе на тему уметника и уметности, укључујући и ране радове,¹ као и текстове у којима се дотиче ширих питања сврхе књижевности, проблематике књижевних врста и односа песника и друштва.

* * *

Када је реч о експлицитној страни претпостављене поетике изражене у критичким и публицистичким текстовима Војислава Илића, у њима су присутни искази у којима се разматра одређени број суштинских проблема књижевности. Иако сразмерно ретки, они обухватају распон питања књижевне генологије, дотичући се проблематике драме (комедија), прозе (кратка приповетка – „скица“) и поезије (родољубиво и ангажовано песништво). Осим раз-

1 Илићеве ране песме се (обично) изостављају или сматрају почетничким, односно мање вредним, и занемарују. На потребу проучавања целокупног Илићевог дела пажњу скреће Ј. Скерлић (Скерлић 1907: 208–209); Сима Пандуровић објашњава различите позиције књижевног историчара и критичара о том питању: „Треба признати да је Скерлић учинио несумњиву услугу историји српске књижевности кад нам је рад Војислава Илића приказао и са једне мало или недовољно познате стране. Он је у праву кад тврди да оцену о једноме песнику треба доносити с обзиром на целокупан рад, а не с обзиром на једну половину или чак и један мањи део тога рада. Али је он у праву само дотле док ствари и појаве посматра као историчар књижевности. Међутим, Недић је, као књижевни критичар, имао исто тако неоспорна права да уметнички домет једног талента и естетичку вредност једне поезије цени не по свима него само по најмаркантнијим и најбољим примерцима у њој. Према томе, било би неправо задржавати се у оцени Војислављеве поезије и на оним песмама које је он радио по поруцибини, за дневну потребу појединих листова, мотива који могу бити врло оправдани и веома добри, али који нису чисто уметничке природе те по томе са правом књижевношћу имају само индиректне везе. Писац критичких студија 'Из новије српске лирике' није, дакле, погрешно када је, говорећи о Војислављевој поезији, узео у обзир, углавном, само збирке од 1887. и 1889. године. Те збирке представљају оно што је у поетскоме раду Војислава Илића најбоље; оне су, у неку руку, антологија његове поезије“ (Пандуровић 1922: 268). Потребно овог поетичког истраживања захтевају обухватање Илићевог дела у целини.

матрања књижевних родова и врста, Илић се осврће и на шире књижевне проблеме, попут међусобних односа лепе књижевности, научне књижевности и новинарства, меродавности суда публике насупрот суду критике, питања тенденције и користи од књижевности, то јест односа књижевности и друштва.

Разматрање књижевних облика Илић отпочиње ставовима о савременој сценској комедиографији, при чему је изразито критичан – сматра да је комичка драма наследила све лоше особине ране продукције: невешто и ропско подражавање дела другостепених европских писаца, тривијалност, усиљене шале, досаду и хладну пустош (Илић 1887а: 341). Наведеним особинама, утемељеним у стваралачкој неспособности раних комедиографа, ново доба додало је каламбуре, незграпну комику и неодређено осећање мамурлука и блазираности, које Илић повезује са омладинским начином живота седамдесетих година преко Саве и Дунава, односно са последицама великих неуспеха на пољу политичког и друштвеног живота.

У склопу разматрања комедије Илић покреће питање књижевног вредновања критикујући идеју да би у просуђивању приказаног публика могла да се покаже меродавнијом од стручне критике (Исто: 342). Изузетак чине дела која носе чисто националан карактер, односно чија је садржина узета из свакодневног живота исте те публике, која у њима признаје или не признаје истинитост описаног (Исто: 343). Гледаоци, међутим, нису мериторни у процени начина уметничке обраде, будући да „инстинктивно“ распознавање доброг списка од оног рђавог није могуће због незадовољавајућег степена њиховог уметничког образовања. Услед тога је о питањима форме критика позванија да искаже свој суд.

Познавање средине и времена у коме се живи није важно само за колективно просуђивање дела – Илић ово питање наглашава као битну претпоставку успелог песничког остварења. Коју год да врсту пое-

зије обрађује, песник мора да у својој средини проведе „оне године у којима се човек срођава са оним животом у коме живи“, како би производи дотичног песника представљали „живе, пластичне, истините моменте црпљене из живота“. У сваком другом случају, према Илићевом мишљењу, уметнички производи не могу бити ништа друго него „бледе скице, контуре без боје, без потребног израза“, кроз које се читалац мора задубити у душу дела, његову суштину (Исто: 343–344).

Проблематика прозног стварања дотакнута је у краткој белешци поводом „кратких прича, слика, скица“, већ одомаћене појаве у страним срединама – руској (Гаршин, Чехов, Љесков) и француској (Доде, Копе) – која ваљане заступнике све чешће добија и у српској лепој књижевности. Дата форма радује Илића, будући да представља уметнички захтеван жанр, усмерен ка приказивању извесне карактерне особине друштва или нарочитих прилика (Илић 1891а: 371). Ништа мање но у роману, описане појаве морају бити дубоко проучене, са елегантно и занимљиво израженим најважнијим цртама. Тим поводом Илић наглашава и потребу да се пажња писаца усмери ка градској средини, будући да је „наша приповетка из варошког живота сасвим занемарена, а приповетка из живота сеоског почела већ да се обрађује по извесноме шаблону“, који подразумева иста сценарија и типове, постајући тиме унеколико досадан (Исто: 371).

Када је реч о поезији, у предговору никад необјављеној збирци песама Косте Арсенијевића, можда и јединог нашег песника истински надахнутог идејама српског реализма марковићевске врсте, Војислав Илић 1889. године истиче два битна поетичка момента – детерминисаност поезије (условљеност или одређеност временом – средином – догађајима, односно песниковом личном судбином – Илић 1889а: 514), потом и однос између спољне израде (форме) и садржине. Хтео – не хтео, песник је условљен својим окружењем и историјским окол-

ностима; уколико се додатно усмери на актуелност, на његове се стихове то може само лоше одразити. Закључак предговора стога је умногосте поразан за судбину стихотвораца који вредност своје поезије темеље на ономе што Илић назива „трезвено и истинито-патриотско разумевање догађаја сувремених“, односно на „пролазним политичким догађајима“, немајући времена за „мирно и марљиво разрађивање изабраног материјала“ (Исто: 516–517). Чак и природом свога надахнућа они, бивајући осуђени на то да „спољна израда и не може бити класична“, имају судбину трагичну у највишем степену: њихов венац „раније вене и губи се“, и као код песника из Игоовог *Звонара Божородичне цркве у Паризу* Пјера Гренгоара, преко њиховог „непознатог и утрвеног гроба [...] звижди суморни и влажни јесењи ветар...“ (Исто: 517). За разлику од усуда таквих песника и њиховог песништва, Илић истиче да Петраркини сонети „кроз векове хоре у звезданим италијанским ноћима“ (Исто).

Неколико година касније, међутим, Илић исказује другачији, донекле блажи став, дозвољавајући могућност да и поезија окренута спољним сврхама садржи (извесну) уметничку вредност. Коментаришући ставове о потреби за „патриотичном“ књижевношћу односно поезијом, потом и о допуштености песничке ангажованости и актуелности, Илић не доводи у питање сâмо постојање тенденције у песништву. Стварни проблем песме која се „односи на питања уопште социјална и која припадају извесном времену“ јесте пре свега степен уметничке вредности, тј. начина на који је обликована (Илић 1892а: 372). Осим тога, о нарочитим врстама родољубивих, социјалних и актуелних песама не би се смело судити унапред и уопштено већ би требало да се на конкретним примерима утврди да ли су оне просто декламовање, или је пак тенденција у њима проистекла од самога песника, представљајући „израз његових истинских осећаја и уверења“ (Исто).

Обухватајући шире проблеме функције књижевног стварања, умногоме у духу преовлађујуће, реалистичке парадигме, Илић на неколиким местима наглашава да је циљ лепе књижевности да, делујући на ум и осећаје читалаца, популарише оне истине и чињенице до којих је стигла позитивна наука у своме напредовању. Строго научна књижевност, будући да разара вековима уврежена мњења, сама је по себи унапред осуђена на непријатељство конзервативне односно најшире публике, тиме и на изостанак било какве финансијске подршке, осим оне коју пружају држава или корпорације (Илић 1892б: 359). Лепа књижевност, међутим, самим тим што укључује и осећања, има бржи успех, већу публику и сигурнију материјалну потпору, тако да у великим народима многи од савремених романијера, приповедача и песника црпу своја средства често искључиво од саме масе, живећи угодним животом. Код нас, Илић примећује, публика нема ни времена ни потребног душевног расположења да у довољној мери потпомаже и негује нашу лепу књижевност.

Поред поређења са научном књижевношћу, Илић, у сасвим критичком духу, у разматрање уводи и „књижевност од пролазне вредности“ – новинарство. Сматрајући новинаре за „књижевни полусвет“, Илић их оптужује за убијање јавног морала и грађанске врлине; наместо да масу народа образују естетички, новинари је „хране блатом са париских булеvara“, не трудећи се да је на погодан начин заинтересују за истински лепо и узвишено, из простог узрока што се налазе на истом нивоу на коме и маса из које су поникли. У датој ситуацији и у потпуности занемарене су лепа књижевност и уметност, способне да образују дух омладине и приближе му велике идеале хуманости и слободе, без обзира што, по Илићевом мишљењу, на том пољу код нас има довољно значајних талената (Исто: 362).

Разлог за описану ситуацију Илић види и у општем стању у друштву: да би неки народ, држава и појединац могли да корисно негују књижевност, на-

учну и лепу, требало би пре свега да не морају да брину о свакодневном опстанку. Спокојно душевно расположење предуслов је за умно анализирање појава из којих би требало да се црпе материјал за производе од веће књижевне и уметничке вредности. Илић налази да је „корисна“ хармонија политичког, економског и финансијског стања, која означава благостање дотичног народа, обезбеђује велики замах и полет науци, књижевности и уметности. У противном, све се ограничава на прост дилетантизам. Наведене прилике одсудно утичу на целокупни духовни живот народа, што се мора огледати и у одговарајућој књижевности (Исто: 360).

* * *

У Илићевом поетском делу песме у којима се упућује на проблематику књижевних родова и врста малобројне су и спорадично заступљене. Илић тако даје иронични осврт на стање драмског репертоара Народног позоришта поводом одбијања управника Милорада Шапчанина да у програм уврсти домаће слободоумне комаде млађе генерације (Нушић, М. Илић), укључујући и Илићев комад *Краљ Рагослав* (Павић 1981: 312). Шапчанин је „Ментор што [...] музу пази као кћер“ (Илић 1883а: 54), но „мозга нема“, он „кади“ Мамона – тј. слави материјално богатство (Исто); под управом такве врсте, позоришна блага ће једног дана бити презрена за „канкан и балете“, будући да се, у крајњој линији, све сматра робом и на продају је (Исто: 55).

Романи се у Илићевој песничкој визији помињу у неколико наврата, пре свега као ознаке новог доба, стања књижевности односно очекивања (специфичне) читалачке публике.² Поред тога, на неколиким

2 „Песничкој причи протекло је доба, / Романи данас 'уживају право'; / И ја је не бих дизао из гроба, / Да седу прошлост не поштујем здраво. / Сад што му драго. Ја баш слабо марим / Хоће л' је когод читати ил' неће...“ (Илић 1887: 282), односно: „5. // Ето ту је мати са две своје кћери, / За којима јуре градски ка-

местима Илић сагледава ситуацију поезије са становишта измењеног укуса епохе и књижевности не-одговарајућег квалитета; тако се (неверодостојни) поета вајка на ново доба промењених читалачких навика и савремених тема, утемељених у свакодневном друштвеном, економском и политичком животу (Илић 1888в: 156), док лирско Ја иронично жали за временима када је српски песник могао да срећно каља божански дар, ваља се пијан испод стола и не мисли много, и да као такав чак успе и да се прослави (Исто: 157). Захватајући шире теме преплитања новинарства, политике и песништва, Илић даје амбивалентну слику у којој се прожимају иронија и патетика,³ и у којој лирско Ја спаја најбоље из свих светова.⁴

Уколико се у поетичким ставовима исказаним у критичким, проблемским и пригодним текстовима Илић проблема песника и песништва дотиче ретко

ваљери: / Ема је тек зимус кластер оставила, / А Олга јој сестра несравњено мила; / Рукавице носе до лаката обе, / Читају романе и спремају собе“ (Илић 1889б: 173).

3 „Обуци, музо, свечано одело, / Свечана ј’ песма, коју ћу почети; / Суморан глас ће бити к’ опело, / Ил’ као уздах, што из груди лети. / Сутон је пао... Дан и сунце оде, / Ал’ душа с тугом светлости се сећа. / Упалићемо буктињу слободе / Место лојаних новинарских свећа – / А њезин пламен није тако мали, / Он може, музо, небо да запали!“ (Илић 1888б: 150).

4 „Те политичар постадох и песник, / Велики песник свога малог рода; / Сад благастању не надам се вишем, / С успехом вексле и стихове пишем“ (Исто: 149). Такође, без обзира на то што нити један од два пред вратима раја сукобљена песника сам по себи није означен као „низак“ или „патворен“ (први је покретач маса за ослобођење, други је творац песама окренутих вечној правди и дубоким емоцијама), ситуација у којој се налазе у загробном постојању јесте комично-иронична (сусрет доводи до тучњава и вике и узнемирава и самог Бога – „Неки тутањ чујем оздо и паклену неку грају / Ко да врази целог пакла на царство ми журишају. / Мора да је страшно нешто кад и мени бруји глава“ (Илић 1888г: 160), исто као што је комично-иронично и њено разрешење које говори да је за пријем у рај заправо довољно само упорно правити неред и буку („Али знајте, рече Петар, не пуштам вас због стихова, / него зато што је богу додијала ларма ова“ – Исто: 161).

и штуро, тумачење његових стихова показује присуство мноштва (ауто)поетичких мотива везаних за поезију. Илић тако у својим остварењима постепено уобличава концепцију самосвесног песника, и са њом повезано виђење песме и песничког стварања; у раним саставима могу се уочити њени појединачни наговештаји, од којих је најразвијеније дато изједначавање песника и лептира – попут безбрижног шареног инсекта који кроз мирисну пролећну башту задовољно лети од цвета до цвета, и лирски субјект наглашава да са срцем способним да „тако лепо / Уживати зна“ нема разлога да буде нерасположен и плачан. Песник је „као лептир мали“, и, певајући, усхићено лети кроз свет – своју башту – са цвета на цвет⁵ (Илић 1883б: 211). У раној стваралачкој фази мотиви певања и песме по правилу су везани за животност, природу и пролеће,⁶ односно младалачку радост и срећу, и праћени осећањем љубави и заљубљености. Песма је мила, лагана, свежа и блага, весела, звонка, дивна, чаробна, она поздравља, крепи и разгаљује, спаја међусобно како људе, тако и људе и природу. Понекад долази са виших подручја, и тада је и рајска, слави љубав и Бога и „снажи самртни људски род“ (Илић 1883в: 196). Чак и када, поред позитивних емоција, опева и бол и јад, песма је и даље залог постојања;⁷ позитивна конотација не губи се ни када су теме тамније или озбиљније природе, и наглашавају пролазност младости

5 Уколико у дословном смислу „Војислав заиста није певао онако како птица пева, како у романтичарској поезији славуј пева“ (Глигорић 1948: 334), односно ако је доиста придавао наглашену пажњу песничкој форми, ипак се у његовој (раној) поезији могу наћи одсеви „бидермајерске романтике“ по узору на Радичевића и Змаја (Фелбер 1965: 106).

6 „Појмо песму премалећу / Што разбија бол и јад – / И у шарном, росном цвећу / Васкршава мир и срећу / И увели крепи над“ (Илић 1882а: 145).

7 „Ал’ ноћ кад падне, бајна ноћ! / Почињем песму ја – / И те је песме силна моћ, / Младост јој име зна! / И стократно је срећан сваки / Те песме ко је плен; / Живота у њој трепти зрак. / И бол је сладак њен! // О, пусти да њом певам ја / И срећу, бол и јад: / Јер тешко теби – ако та / Изумре песма кад!“ (Илић 1881а: 115).

и живота,⁸ губитак вољеног бића⁹ или пак борбу за ослобођење од зулумћара.¹⁰ Најчешће раздрагана, понекад и тужна, песма је наглашено звучна, готово без изузетка певана или праћена музиком инструмента (лира за индивидуално-уметничку песму односно гусле за колективно-фолклорну; потом и тамбурина, без прецизнијег одређења¹¹). Ипак, у мање срећним ситуацијама песма може бити способна и да грми и премире, да би на крају постала тиха, потонула и умрла (Илић 1881: 121).

Концепција песника у каснијој фази по правилу подразумева утемељење вештине у вишој сили или сфери – песник је тако самопожртвовано посвећен сопственом дару,¹² који са собом доноси колико задовољства толико и муке. У овом, новом виђењу он је супротстављен спољашњем свету, његове реакције на спољашње дражи су или пригушене или супротне уобичајеним реакцијама и емоцијама обичних људи. Без обзира што суштински не тежи слави,

8 „О, свенуће кратко миље – слађано, / И престаће бурно доба млађано, / Кô звук песме, што се хори весело, / Или цвеће, што је давно увело. / Зашто стрепиш, мила моја грлице, / И обараш сјајне очи, звездице? / Што румениш – кад ти песма лагана / Зажубори бајно име – драгана!“ (Илић 1881б: 118).

9 „4. // Што звони песма лагана. / Кроз нему ову ноћ, / Ил' тебе зове, драгана? / Ил' вишу слави моћ? / Зумбул се земљи савио, / Па снева лепши свет; / А лепир крилом узвио, / Па љуби нежни цвет. / О, тајне пуно све је ту, / Све живи чудним сном. / Милину сипа небо сву / Над лепом земљом том! / А песма грми, премире, / Кô уздах срца мог, / И тоне, пада – умире / Крај тужног гроба твог.“ И потом: „5. // [...] Ах, нигде песме веселе / У царству вечног сна! / И руже већ су увеле, / Кô што сам свео ја!“ (Илић 1881в: 120–121).

10 „Кубета, куле, градови силни, / Ницаху редом свуд, / И тучна поља не шибавише / Варварска бесна ђуд. / И ђени Српства прикупи снагу, / Гледећи мили јав, / И синцар пуче – и он се вину / У азур, чист и плав“ (Илић 1882б: 152).

11 „И једнолико, сред тишине, / Удајајући ноћи крас, / Загрми песма из даљине / И тамбурине звучни глас; / Душа ми чудне снове снева, / И ове песме сва је плен... / Одакле иде? Ко је пева? / И шта ли значи смисо њен?“ (Илић 1886: 100).

12 „Позиву своје несвесни је слуга, / Њему је слатка и његова туга“ (Илић 1893а: 315).

она га прати од рођења до смрти, водећи га ка гробу; ипак, будући да је сила која га покреће виша / јача од славољубља, песник својим путем пролази с „љубављу у души“. Горд и ћудљив, безазлен и збуњен као дете, он не тражи признање од гомиле већ, равнодушан, награду налази у сопственом бићу и стваралаштву.¹³ Високо изнад света, песник наликује на царског орла што са криком слободно лети по небу, заустављајући се само услед старости или смрти.

У другој варијанти, песник је у непосредној вези са божанском силом (изабраник је свештених муза – Илић 1889в: 418; Илић 1890б: 198;¹⁴ или пак богиња песмоторства дарује струнама његове скромне лире „громке силне звуке“ – Илић 1886: 280) која га је предодредила да савесно трага за истином, опевајући суштину и избегавајући лажни сјај и додворавање идолима. Осим тога, песник је у стању да преузме улогу непоколебивог гласноговорника народних маса у добру и у злу, онога који позива на борбу против угњетача. Иако је разоткривање мњења и позивање на ослобођење „понижених милиона“ у крајњој линији безусловни циљ, лирско Ја ипак није фанатично усмерено ка апсолуту и идеалним вредностима, у потпуности одбацујући стварни свет, нити пак позива на слободарске жртве не марећи за појединачна страдања и патње; у његовом певању (требало би да) се разазнаје и самилосан и утешитељски глас, пун разумевања за губитак вољених, мајчинску бол и јаде патника и бедника (Илић 1887б: 129).

Ова „висока“, индивидуално-елитистичка, или пак истовремено и пророчко-јуначка и хумана позна представа песника допуњена је „ниским“ погледом, у коме се Илић, понекад и отворено, руга супрот(ставље)ној врсти поете. На другом полу

13 „А да л' га когод презире ил' шује / Свеједно њему. Ко себичњак прави, / Он пева себи и тиме се слави“ (Илић 1893а: 315).

14 У ранијој итерацији („Глас гусала“, 1882) стари и седи гуслар зазива Бога и од њега добија снагу да песмом омогући ослобађање од окова ропства.

стваралаштва налази се „надничар духа“, који тежи искључиво слави и одобравању публике. Њему „пуста маса“ одређује када ће и о чему ће да пева, он ласка и лаже повлађујући тиранима, мучи се са занатом, и није ништа друго до „во у јарму само“, који по прабини вуче свој срамни јарам и за рику „батине добија“ (Илић 1893а: 317).

Сатирична и пародична Илићева оштрица долази до нарочитог изражаја у неколиким песмама у којима се, као архетипски антипесник, јавља фиктивни лик Јефте Слепчевића (Илићевог поетичког противника Радована Кошутећа).¹⁵ Илић, у начелу, полази од исте премисе као и у „озбиљним“ стиховима: ако је у првом случају песник парнаски драги брат лирскога Ја (Илић 1887б: 129), бард народног ослобођења, у другом је „бледи парнаски сабрат“ који – такође – сматра да „младом народу нашем озбиљно помоћи треба“ (Илић 1884: 84). Значењски кључ, међутим, у потпуности је другачији – иако нпр. Слепчевић „самом љубављу дише / У зноју лица свога [...] своје стихове пише“, он постаје мрзак лирскоме Ја пре свега због „свога плачевног вида“ (Исто: 85). Квазипоета је спреман да, на најмањи подстицај, „с безбожним ачењем чита“ своје у цепу увек спремне дактиле и трохеје, у стиховима наглашавајући досаду животом и неразумевање критичара (Исто).¹⁶

15 Иванић 2018: 500.

16 Наведени ретки опис савременог песничког процеса, који обухвата писану поезију, версификационе ознаке, повратну спрегу критике, допуњен је у још неколиким навратима усмеравањем пародично-сатиричне оштрице ка ширим књижевним и естетичким темама, односно конкретним универзитетским и критичарским ауторитетима – Богдану Поповићу, односно Бену Џонсону и Иполиту Тену, у песмама „Телеграми“, 1887. и „Јасно и оригинално“, 1893. У првој Илић, исмевајући помпезне вести о одласку Богдана Поповића у Француску, у песму уводи форму савремене комуникације – депешу, у другој отпочиње низ укључивања фуснота у песничку структуру модерног доба, који се преко Растка Петровића протеже до Милосава Тешића („Ово је гадно, ово је красно! / Што реко Бен.¹ / А то је, барем, сасвим

Врхунски презир код Илића сачуван је ипак за песника „реалисту“ – ону врсту неаутентичног списатеља поетички и животно удаљеног од духовних вредности и идеала колико год је то могуће бити. Њега Илић означава као „стихотворца“, кроз варијацију и градацију појачавајући негативно одређење (несрећан / бедан); највиши степен ниподаштавања достигнут је синтагмом „бедна амфибија“ (Илић 1891б: 204). Регистар ниских побуда исказан је природом и начином обликовања домета порива стихотворчевог света – еротских (љубав са праљом; жудња за „комшиком“), прехрамбених (суви хлеб; исхлапела ракија – шома) и репродуктивних (рађање поповчића). Ниска и патворена атмосфера врхунац достиже у визији његове смрти, која, као и његови стихови и битисање, дословно представља прозу живота.¹⁷

Иако песник (у најбољем случају) својим постојањем и стваралаштвом привлачи пажњу маса или надањује колективну борбу за слободу, он је по сопственој природи на маргини друштва, или је пак из њега изопштен, у различитом степену и на различите начине.¹⁸ Његов је положај, међутим, битно другачији када је реч о природном окружењу – од првих стихова до позних остварења песник је код Илића по правилу у дослуху са природом: рана виђења поетског света, која красе призори пролећа, радости, младости и љубави, у доцнијим стиховима уступају место тамним валерима – јесени или зими,

јасно, / Што реко Тен.² // ¹ Види Бенова скупљена дела. / ² Види и Тенова скупљена дела“ – Илић 1893б: 216).

17 „А када га самрт стигне, ко ледена сува проза / Склопиће му тавне очи каква Јулчи или Роза“ (Илић 1891: 204).

18 Примера ради, у „историјским“ песмама занесени Тибуло је предмет прекора – иако брижног – суграђана: „Кроз бурни, цели град, што тајни збораху гласи, / И он је чуо сам: / Несрећни Тибуло наш, богови нека га штите! / Он љуби хладни кам“ (Илић 1883г: 52); на лимес царства прогнани Овидије у старости сања о обалама Тибра, при чему лирско Ја огорчено напада развратни Рим, супротстављен песниковој слави и животу уопште (Илић 1888д: 163).

старости и усамљености; песник ипак остаје део (неукроћене) природе,¹⁹ коју чини сурови крајолик (столетно борје, узбуркано море), дивље животиње (вепар, орао) и варварски народи (Томити и Гети), наилазећи у таквом немилосрдном околишту на више прихватања него у метрополи.

У тематизовању односа песника, певања / песме и стварности, природне или друштвене, савремене или историјске, Илић у каснијој фази прибегава интимистичким тоновима, обојеним претежно тамним расположењима и разочарањем у идеале младости (Илић 1890г: 202), и обележеним проблематизовањем природног и предметног света. У својеврсном сплину обликујући мрачну варијанту орфејског општења са природом, усамљено лирско Ја у ноћни час тајанственим речима буди и оживљава врт, испуњавајући га гласовима који певају о његовим душевним болима и заправо представљају конкретизацију психичких садржаја (Илић 1893в: 218). Окружење се, даље, у потпуности губи у тематизацији крајње песимистичке концепције песме у Илићевом делу, древне, јадом обележене, стар(инск)е песме, коренито другачије од уобичајених варијанти (Илић 1888а: 145). Изостављајући било какав додир са спољним светом, песма је сада чудна, мрачна, страшног и тужног значења, долази из прошлости и горким истинама трује душу (љубав и слобода само су лаж и сан), убијајући сваку наду и усмеравајући лирско Ја ка смрти.²⁰ Коначни стадијум оваквог става је коренито довођење у питање онтолошког статуса (опеване) стварности.²¹

19 „Природа дивља суморна крила шири“ (Илић: 1882а: 131).

20 „Ти си душу моју отровала собом, / Ти си мени наде сахранила све, / Моје мисли ти си помирила с гробом, / Са животом... не“ (Илић 1888а: 145).

21 „И сад не тужим више. Застор је подигнут свети, / И кип Саиса древног обнажен сад је тек: / Живот је оргија гнусна, над којом без трага лети / За веком мрачни век“ (Илић 1890в: 198). Односно: „Каква страшна мисо: све што видим, чујем, / Сматрати за симбол, који друго значи: / Нагонити разум да вечно тумачи, / Те да кратки живот загонетком трујем“ (Илић 1892в: 208).

Пандан опчињености песмом која са собом носи патњу и смрт уочава се у односу према вајарском делу – женској статуи, у ретким стиховима посвећеним не-књижевној уметности. Илић разрађује дати мотив у неколико наврата,²² везујући га за (класичну) старину и за митологију. У првом случају, временски смештеном у стари Рим, млади грађанин Тибуло,²³ опчињен статуом Венере, пада у вишедневно сновиђенско стање које код суграђана буди позорност и осећање опасности (Илић 1883г: 52). И у другом случају је Рим – сада ренесансни – попреште варијације и проширивања мотива, у балади о непризнатом скулптору Силвију кога, након што исклеше женски кип изузетне лепоте, сустиже страшна судбина.²⁴ У трећем примеру, лирско Ја, у сусрету са митолошком женском фигуром у камени, поново искушава дубоко и опасно емоционално дејство женске статуе. Кип Ниобе, кажњене због охолости и непоштовања према богињи Лети губитком деце, подстиче упитаност лирскога Ја о вајару

22 Три песме: „Тибуло“ (1883), „Мраморни убица“ (1890) и „Ниоба“ (1892).

23 У зависности од тога да ли је јунак само грађанин – „квирит“, или се, као што се среће у литератури, он разрешава као „Тибуло – Тибул(о) Албије (54–19. пре нове ере), римски лиричар; уз Овидија и Проперцију најзначајнији песник елегича; утицао је на многе европске песнике“ (Иванић 2018: 499). Марко Цар, дајући историјат мотива, не изједначава беспоговорно Илићевог Тибула са римским песником: „Тako је исто у пјесми *Tibulo* препреван један врло крasan мотив из Лукјанових *Milovanja*. I овдје је догађај пренијет из Кнida у 'вјечни Romulov град', а јунак Лукјанова дијалога, безимени млади књижанин, претвара се у Војислављевој пјесми у 'младог квирита Tibula'. Да ли је то главом *Albius Tibullus*, витез римски, чувен са својих љубавних подвига и својих еротичких пјесамa, не биh знао рећи [...]“ (Цар 1913: 174).

24 Живећи у доба Микеланђела бесциљним боемским животом, након сусрета са тајанственом незнањком у цркви, Силвије у стању помраченог ума ваја кип жене изузетне лепоте. Скулптура оживи, објасни уметнику да је она отелотворење његовог унутрашњег идеала лепоте и да је њеним настанком, по вољи Бога, уметников живот испунио сврху, узме му душу и убије га (Илић 1890в: 186). За паралелу са Хофмановом причом „Die Jesuitenkirche in G.“ видети Фелбер 1965: 100–103.

који је уобличио њену тугу у уметничко дело и који је њен „уметник отац“ а она можда његово „Последње... // чедо“ (Илић 1892г: 211).²⁵

* * *

Поређење ставова исказаних у критичким и проблемским текстовима посвећеним различитим питањима књижевности и експлицитно поетичких исказа и заузетих позиција у песничком делу Војислава Илића показује да су ова два вида поетичког одређивања књижевности у великој мери раздвојена. Илић не пише програмско-манифестне текстове, и само у ретким приликама разматра проблеме поезије, пре свега у вези са односом према актуелним друштвеним темама, проблемима песничке форме и уосећавања / проживљености тематике. Са друге стране, осим изузетно, он се у стиховима не дотиче не-песничке и опште проблематике односа књижевности и сродних духовних дисциплина.²⁶ Његово песништво, међутим, доноси богатство аутопоетичких идеја и (одговарајућих) имплицитнопоетичких разрада, пре свега везаних за поезију; обраде мотива и тема ове врсте, међутим, подвргнуте су пре свега обликовним захтевима конкретних песама, збирки, односно образаца пренесених песничком традицијом, и само се условно могу узети за меродавне поетичке ставове.²⁷

25 Овом синтагмом Илић успоставља паралелизам са стиховима „Чудна, мрачна песмо! Ко је тебе писо? / И у коме гробљу лежи отац твој?“ (Илић 1888а: 145).

26 Посебан пример неочекиваног жанровског „излета“ представља Илићев „Доктор Окс“ (1883) – поетска адаптација препеве шаљиве научнофантастичне драме Жила Верна *Une fantaisie du docteur Ox* (1872), коју је Жак Офенбах поставио 1877. године као оперу буфо у три чина, са либретом Арнола Мортијеа, Филипа Жија и самог Верна.

27 „Стварање уметничког дела код Војислава Илића у првом је реду само себи циљ; није никада последица унапред постављених теза и теорија нити га покреће предмет, био он актуелан изворан – или преузет. Илићево је стварање унутарња потреба за формом, за реалним обликом наслућенога предмета. У форми

Илић у тематизовању песника, песме и уметничког показује сталност интересовања,²⁸ одређени скуп мотива које, у зависности од жељене поетичке сврхе, међусобно повезује на разноврсне начине. Тако се исти или слични мотиви, структуре и поступци јављају у удаљеним раздобљима,²⁹ или се пак у истом времену обрађују на коренито различите начине. Уколико се може говорити о еволуцији у третирању дате тематике, она се подудара са Илићевим животним и уметничким sazревањем и показује у (постепеном) напуштању позиције безбрижног и неодговорног песника окруженог пролећем, пасторалном природом и љубављу, чија је песма весела и крепка, и заузимањем озбиљнијег, односно песимистичнијег става, који понекад добија призвуке нихилизма. Опет, без обзира на повремено одрицање од света и довођење у питање смисла бављења поезијом, Илић (ев лирски субјект) се никада коначно и у потпуности не одриче стварности и песништва.³⁰ Бити песник за Илића није ствар избора већ судби-

је најинтензивније изражен живот његове уметности; она оличава цео његов развој и највиши степен његовог стваралаштва“ (Мирковић 1938: 304).

28 У првим песмама се „већ огледа карактер Војислављеве поезије; оне су по суштини, по унутрашњој души својој, истоветне са песмама које су ове године угледале света. И што се тиче техничке израде, не уступају баш много садашњима, само што се види непоузданије поступање, или боље да кажем: употреба већ уобичајеног облика. У песмама доцнијег доба еманциповао се Војислав од стереотипне форме и метрума, те је самосвојно стао на ноге и ишао својим путем“ (Савић 1890: 143).

29 Примера ради, песимистичке црте повезане за разочарање и тегобу које носи прошлост јављају се већ у раним саставима, попут „На веселу“, (1883): „Ал’ шта је прошлост? Ко у њој / Пропале иште дражи, / Он мучи само живот свој / И тугу своју снажи“ (Илић 1883д: 59).

30 „Узмите небу онај азур плави, / И мирис цвећу и свежину трави; / Склоните тајне из морских дубина, / И бледи месец с његових висина; / И тајну ноћи, кад све живо спава, / И дах Господњи, што све оживљава – / И ја ћу онда глум и миран бити, / Певати нећу, нит ћу сузе лити. / Но, дотле – морам... Кад у тихо вече, / Шуштећи вода по камењу тече, / Ја сањам тада... не, ја певам тада, / Тајни ме занос лепотама свлада / – И речи теку и

не; стога за свакога кога је муза одабрала важи исто:
„лека му нема“.³¹

Извори и литература

Војислав Илић. О књижевности (Студије, есеји, критике, чланци) 6. Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд 1966:

Глигорић 1948: Велибор Глигорић, „Поезија Војислава Илића“, Предговор песмама Војислава Илића, Београд, 1948, стр 7-20; 334.

Илић 1886б: „Словенско звоно“, у; Светозар Матић, „Принципи уметничке версификације српске. Одломак.“ Годишњица Николе Чупића 1932, XLI, стр. 148-154; 280.

Мирковић 1938: др Никола Мирковић, „Војислав Илић“, *Народна одбрана*, 1938, бр. 30, 31, 32; 304.

Пандуровић 1922: Сима Пандуровић, Предговор уз издање *Дела* Војислава Илића, Београд 1922, I, стр. III—XXIII, 268.

Петровић 1958: Вељко Петровић: „Један век (XIX) српскохрватске лирике“. 25, у: *О књижевности и књижевницима*, Нови Сад 1958, стр. 225, 288.

Савић 1890а: Милан Савић: „Поезија Војислава Илића“, *Vienac*, br. 2,5-7, 143.

Скерлић 1907: Јован Скерлић, „Војислав Ј. Илић“, *Војислав Илић*, Београд, 1907, сл. 65; 208-209.

Војислав Илић. *Изабрана дела* (Студије, есеји, критике, чланци) Матица српска Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд 1971:

Илић 1887а: „Сито и решето – хумористички списи Стевана Ј. Јевтића, друга свеска итд.“, 341;

Илић 1892а: „Војислав Илић – Милану Савићу“, 372.

Илић 1892б: Војислав Илић, „Неколико мисли поводом чланка ‘Наша књижевност и наш немар’, 359

Илић 1883а: „Мом Гарику“, 54-55.

шуме и тоне / У звучне строфе, што чаробно звоне / Смехом и плачем...“ (Илић 1993: 319).

31 Исто.

- Илић 1883г: „Тибуло“, 52.
 Илић 1883д: „На весељу“, 59.
 Илић 1884: „Оргије“, 84.
 Илић 1886а: „Госпођици Н*“, 100.
 Илић 1887б: „Песнику“, 129.
 Илић 1887в: „Усамљени гробови“, 282.
 Илић 1888а: „Стара песма“, 145.
 Илић 1888б: „Из бележника“, 149.
 Илић 1888в: „Један монолог младог Слепчевића“, 156-7.
 Илић 1888г: „Два песника“, 160-161
 Илић 1888д: „Овидије“, 163.
 Илић 1889б: „Пријатељу“, 173.
 Илић 1890б: „Мраморни убица“, 186.
 Илић 1890в: „Мојој музи“ 198.
 Илић 1890г: („Досада, тама и магла“), 202.
 Илић 1891а: „У сутон“, 371
 Илић 1891б: „Реалиста“, 204.
 Илић 1892в: „Клеон и његов ученик“, 207
 Илић 1892г: „Ниоба“, 211
 Илић 1893а: „Песник“: 315.
 Илић 1893б: „Јасно и оригинално“, 216.
 Илић 1893в: („Кад се угаси сунце и тама на земљу сађе“) 218.
- Илић 1889а: Војислав Илић, „Песме Косте Арсенијевића“, у: Павловић М. „Један нештампан рукопис Војислава Илића“, СКГ, 1908, 513-517, 506-518 1. април 1908, бр. 173 (XX, 7) стр. 514.
- П(ј)есник и њ(ј)есма*. Хрестоматија. Српска п(ј)есма о п(ј)есми (од барока до реализма). Изабрали и приредили Жарко Војновић, Јелена Журић, Душан Иванић, Наташа Кљајић, Данијела Николић Ђорђевић, Марија Слобода, Милица Ђуковић. Друштво за српски језик и књижевност Србије. Завод за унапређивање образовања и васпитања. Београд 2018:
 Илић: „Песник“ 1889в: 418;
 Иванић 2018: 40; 499; 500.
- Сабрана дела Војислава Илића*. Књига Прва Лирско песничтво 1872-1886. Редакција, коментар и предговор Милорад Павић. Вук Караџић, Београд 1981, 312.
 Илић 1881а: „Љубав“, 115;
 Илић 1881б: „Опомена“, 118;

- Илић 1881в: „Старчева туга“, 120-121.
Илић 1882а: „Љубичица“ 1882а: 131.
Илић 1882б: „Мраморна срца“, 145;
Илић 1882в: „Глас гусала“, 152.
Илић 1883б: „Песма“, 211;
Илић 1883в: „Небесни звуци“, 196;ж
Павић 1981: „Коментар; 1883.“, 312.
Цар 1913: Marko Car, Vojislav Ilić, *и: Моје simpatije*, Ме-
гјународна књиžарница Е. De Schönfeld, Zadar, 1913.
str. 174.

Bojan Jović

VOJISLAV ILIĆ ON/TO POETS,
POEMS AND LITERATURE

Summary

The paper explores Vojislav Ilić's poetic works whose titles or themes refer to poets or poetry ("News on the Poet Gone Mad", "Two Poets", "An Old Poem", "The Poet", etc.), as well as his prose works exploring the topic of literature. The aim of the paper is to describe the general features, devices, and positions of Ilić's thematic and formal relation towards the (explicitly)poetic matters.

Keywords: (self-referential)poetics, poetry, Vojislav Ilić.